

שמהלך חייו סובב על הקוטב של יציאת מצרים, שמכוחו הוא צריך לעבוד את ה' ולקיים מצוותיו ולהתקשר אליו.

תפילה מתוך אמונה

הנה בודאי כל מצוות התורה בנויים על אמונה, אבל מיוחדת ביניהן היא התפילה, שכל יסודה מושתתת על האמונה, והיינו, שמלבד שפשוט שמי שאינו מודה שהקב"ה ברא את העולם והוא כל יכול ומנהיג ועושה את כל המעשים, אין לו להתפלל. אבל גם מי שמודה על האמת הזו, אם אינו מאמין בה - היינו שאינה נוגעת אליו, אינה קובעת בחייו, גם כן לא יכול להתפלל. כי מה איכפת לו לבורא רם ונשא באדם שפל, ולמה ישמע לקולו ויקבל תפילתו ויעשה בקשתו.

אבל המאמין, שמרגיש שאמיתת הקב"ה היא דבר אישי אצלו, כי הקב"ה ברא אותו לתכלית, והיינו שיכיר את בוראו ויעבוד אותו, אם כן בודאי הקב"ה מעוניין בו. אדרבה, הרי זה הוא תפקידו בחיים, לבוא לפני בוראו ולדבר אליו, להתחנן לפניו ולהודות לו.

ומאחר שנכיר קצת מה היא מהות האמונה וגדרה, אז נוכל לגשת אל הקודש, לעסוק בעבודת ליל הסדר כדי לקנותה - דהיינו להשריש בתוך מציאותנו ואישיותנו את האמת, שכל מהלך החיים שלנו יהיה נקבע על פיו.

אמונה והשגחה פרטית

יציאת מצרים מלמדת אותנו את יסודות האמונה

ידועים דברי הרמב"ן בפירושו על התורה סוף פרשת בא (שמות יג, טז):

הנה מעת היות ע"ז בעולם מימי אנוש החלו הדעות להשתבש באמונה, מהם כופרים בעיקר ואומרים כי העולם קדמון, כחשו בה' ויאמרו לא הוא, ומהם מכחישים בידיעתו הפרטית ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון (תהלים עג, יא), ומהם שיודו בידיעה ומכחישים בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם ואין עמם עונש או שכר, יאמרו עזב ה' את הארץ.

הרי שיש הרבה שיטות של כפירה בעולם. יש שכפרו לגמרי בבורא עולם, ויש שאין מאמינים בידיעת ה', ויש שמודים למציאות הקב"ה ולידיעתו, אבל אין מאמינים להשגחתו יתברך ולשכר ועונש. וממשיך הרמב"ן (שם) לבאר, כי ביציאת מצרים נוכחו לראות שכל הדעות האלו כוזבות הן:

וכאשר ירצה האלקים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל בטול הדעות האלה כולם, כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול. וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמיתת הנבואה, כי ידבר האלקים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כולה.

הרי שהנסים מורים שהקב"ה ברא את העולם, מחדש אותו, יודע הנעשה בו ומנהיג אותו. ועל ידי התגלות המופתים על ידי נביא נתברר אמיתת הנבואה. והרמב"ן (שם) מבאר שדבר זה מפורש בפסוקים, שתכלית המכות היתה לברר את יסודות האמונה:

ולכן יאמר הכתוב במופתים למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ (לעיל ה, יח), להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם. ואמר (שם ט, כט) למען תדע כי לה' הארץ, להורות על החידוש, כי הם שלו שבראם מאין, ואמר (שם ט, יד) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ, להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו, כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כולה.

ועיין שם ברמב"ן שמפרש דלכן מצינו שהרבה מצוות הן זכר ליציאת מצרים, כי היא יסוד ואבן הפינה של כל התורה כולה. כי מאחר שלא יעשה ה' אותות ומופתים בכל דור ודור, לכן צוה אותנו לזכור יציאת מצרים בכל יום ובזמנים ידועים, כי על ידי זכירה זו תהא האמונה האמיתית קיימת בידינו לעולם.

השגחה פרטית

הנה אחד מן יסודות האמונה שאנו לומדים מיציאת מצרים שהזכיר הרמב"ן הוא השגחה פרטית, הנלמד מן המקרא "אני ה' בקרב הארץ". ויש לנו להתבונן בתוכן ענינו של יסוד זה, מה עניינו ומשמעותו.

הנה מבואר בראשונים (על' רמב"ן בראשית יח, יט ועוד) שיש שני מיני וסוגי השגחה. חדא, השגחה כללית, שהקב"ה משגיח על המין ועל הכלל, והשגחה פרטית, שהקב"ה משגיח את היחיד ומנהיג את כל פרטי חייו, אפילו הקטן ביותר.

ובכלל הענין של השגחה פרטית הוא המושג של שכר ועונש. והיינו שהקב"ה משגיח עלינו ומתנהג עמנו כפי מעשינו, בין לטוב ובין למוטב.

השגחה פרטית – קשר עם הקב"ה

יש שחושבים שכל עניינו של שכר ועונש הוא, שאם אדם עושה עבירה הקב"ה מעניש אותו, ואם הוא עושה מצוה הקב"ה נותן לו שכר. ובודאי שזה אמת, אבל היא תפיסה שטחית מאד. האופן הנכון להבין את הענין של השגחה פרטית ושכר ועונש, הוא להכיר שיש קשר ושייכות בין האדם ובין בוראו.

והיינו, שהסיבה שהקב"ה משגיח בפרטות על האדם, ומיטיב לו בעבור מעשיו הטובים, ולהפך ח"ו אם יסטה מן הדרך, הוא מפני שהקב"ה מעוניין בכל יחיד ויחיד. וכמו שאב מעוניין בבנו, שהוא רוצה שיגדל ויוציא כל כוחותיו אל הפועל, ומשום כך הוא מדריך ומדרבן את בנו, מוכיח אותו כשבנו זקוק לזה, ומראה לו פנים שוחקות כשהוא מצליח, כך הקב"ה מתנהג עמנו.

שכר ועונש – תכלית ואמצעי

רצונו של הקב"ה הוא שנשיג את ההטבה האמיתית, שהיא שלימות האדם, וכל רגע ורגע הוא משגיח עלינו, כדי להדריך אותנו אל השלימות הזו. וזהו עומק הענין של שכר ועונש. השכר הוא השגת השלימות, שהוא הטוב שאין כדוגמתו, והעונש הוא הנהגה עם האדם שעדיין לא הגיע אל השלימות, להעמיד אותו על הדרך הנכון.

אחת מן הי"ג מדות של רחמים שהנביא מונה היא (מיכה ז, יח): "לא החזיק לעד אפו", שהקב"ה אינו כועס על האדם לעולם. ומבאר התומר דבורה (פרק א):

זו מדה אחרת שאפילו שהאדם מחזיק בחטא אין הקדוש ברוך הוא מחזיק אף, ואם יחזיק לא לעד אלא יבטל כעסו אפילו שלא ישוב האדם וכו', כמו שמצינו בימי ירבעם בן יואש שהחזיר הקדוש ברוך הוא גבול ישראל והם היו עובדים עגלים ורחם עליהם ולא שבו, אם כן למה רחם, בשביל מדה זו שלא החזיק

לעד אפו, אדרבא מחליש אפו עם היות שעדיין החטא קיים אינו מעניש אלא מצפה ומרחם אולי ישובו, והיינו כי לא לנצח אריב ולא לעולם אטור, אלא הקדוש ברוך הוא מתנהג ברכות ובקשות הכל לטובת ישראל.

הרי שלפעמים אדם חוטא ואינו חוזר בתשובה, ומכל מקום אין הקב"ה מעניש אותו, אלא אדרבא הוא מבטל את כעסו. והטעם, כי הקב"ה רואה שאדם זה אינו יכול לקבל עונשים, אדרבא אם יביא עליו יסורין יגרום לו להיות יותר גרוע. ולכן במקום פורעניות, הקב"ה מיטיב לו כדי להשיב לו למוטב.

ואם נימא שהענין של שכר ועונש הוא שאדם החוטא מוכרח לקבל פרי מעשיו, אם כן היאך ירחם הקב"ה על הרשע הזה שאינו מוכן ללמוד מן העונשים. אך ביאור הנהגה זו הוא כנ"ל, שאין העונש אלא אמצעי לבנות את האדם ולגדל אותו, ולכן בגוונא שלא יועילו לו, הקב"ה אינו נפרע ממנו, אלא אדרבא מחזק את מדת הרחמנות שלו עד שיהיה האדם ראוי לשוב בתשובה.

בריאת העולם ויציאת מצרים

ובזה יש חילוק גדול בין כלל ישראל ובין אומות העולם. כי גם האומות צריכות להאמין שהקב"ה ברא את העולם. אבל אומות ישראל מיוסדת על יציאת מצרים, המלמדת אותנו את היסודות של השגחה פרטית ושכר ועונש. והטעם, כי אף שהקב"ה ברא את האומות ומנהיג אותן, אבל אין לו יחס עמהם.

לא כן חלקם של בני ישראל, הקב"ה משגיח בפרטיות על כל יחיד ויחיד. רצה לומר, יש לו קשר ושייכות עם כל יחיד ויחיד. והוא מדבר אל כולם באמצעות השגחתו, מסייע לאלו שמתקרבים אליו, ומדריך לאלו שמתרחקים ממנו, וכמו שמסיים הרמב"ן (שם):

ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו.

והיינו שהקב"ה מנהיג אותנו דרך נסים נסתרים, אבל באמצעות הטבע הוא מדבר אלינו, וכל כוונתו הוא לגדל אותנו כדי להיטיב לנו.

טיבם של יסורים

ועל פי הקדמה זו בהבנת הענין של שכר ועונש, נבוא להתבונן בענין היסורים. ההשגה הפשוטה בענין היסורים היא שהם עונש על עבירות. אולם באמת יש בזה הבנה עמוקה. הרמח"ל (דרך ה' חלק ב פרק ב) מבאר שיש שלשה אופנים של יסורים.

הראשון, שהקב"ה מביא יסורים על האדם כדי לנסותו ולהוציא אל הפועל את מה שנמצא אצלו בכח. והחלק השני של יסורים, הוא כשאדם חטא, והקב"ה רוצה לעורר אותו לעשות תשובה, אז מייסר אותו כדי להקיץ אותו מתרדמתו. ורק אם הקב"ה השתדל להשיב אותו, והאדם עוצם את עיניו מלראות ואת אזניו מלשמוע, רק אז הקב"ה מביא עליו יסורים להעניש אותו. ואף במצב זה, אין הקב"ה מתיימש מן האדם, אלא מחכה לו דלמא מתוך עונשו יחזור אליו, ואם ישוב מיד יקבלו ויכפר לו חטאיו על ידי היסורים, ושוב יזכה להתקרב אל ה'.

ולכן כשיסורים באים על האדם, למרות שטבעו של אדם להצטער על זה ולהתרעם עליהן, הדבר הראשון שצריך לחשוב הוא: "הרי הקב"ה מדבר אלי, מה הוא רוצה ממני?"

להצטער מן היסורים

וכאן המקום לעמוד על נקודה חשובה מאד בענין קבלת יסורים. יש מהלך אצל כמה מבועלי חכמת הפילוסופיה, שאומרים שהדרך הנכון לקבל יסורים הוא בהרגשה של שיוון. הם טוענים שהיסורים באים בין כך ובין כך, ואין לו לאדם להצטער עליהם, שאין הצער מסלק או מיקל היסורים מעליו, ואם כן אין לו לאדם אלא לקבלם בלי שום הרגשה.

אולם השקפת התורה אינה כן. הרי יש לאדם הרגש, וכך הוא רצונו של מקום שהאדם ירגיש בין צער ובין שמחה. אך מצד שני אין לאדם להיות משועבד להרגשותיו, כי צריך להשליט השכל על ההרגשים שלנו. ורק על ידי התורה יכול האדם למצוא השיקול הנכון בין השכל ובין ההרגש.

וכך הוא הדרך הנכון על פי התורה לקבל את היסורים. על האדם להצטער מן היסורים, כי זו תכלית היסורים, שהאדם יכיר שהקב"ה רוצה שירגיש צער. ולא משום שהקב"ה חפץ ברעתו ח"ו, אלא משום שממנו ילמד שיש לו לעבוד ולתקן את עצמו. הצער הוא הדרך שהקב"ה מתקשר אל האדם ומעמיד אותו על הדרך הישר.

ויש לנו ללמוד דבר זה מהלכות אבילות. אדם שקרובו נפטר ח"ו, יש עליו דיני אבילות - שבעה, שלושים, ועל אביו ואמו שנים עשר חודש. הרי שהתורה מלמדת אותנו, שאם מת לך קרוב האהוב אליך, יש לך להתאבל עליו. אבל יש לאבילות זו גבול. עיקר אבילות לשבעה ימים, ואז התורה אומרת לאבל - "קום!". ומכל מקום האבילות נמשכת, אבל עד שלשים, ואז התורה אומרת לאבל - "תפסיק", האבילות נגמרה. ואם הוא אביו ואמו, שהאבילות חזקה ביותר, אז היא נמשכת שנה שלימה.

הרי התורה מלמדת אותנו את השיקול הנכון בין ההרגש ובין השכל. הפילוסוף שהזכרנו לעיל הרי יאמר - הלא סוף כל אדם למיתה, הקב"ה ממית ומחיה, וכאשר הוא מת הוא הולך לעולם הבא, לעולם שכולו טוב וכולו ארוך, ומה לנו להתאבל ולהצטער על פטירתו. והאיש בעל ההרגש יתעצב אל לבו עד אין שיעור. אבל התורה משלבת ההרגש עם השכל, שוקלת בין המציאות המוחשית ובין האמונה.

הרי אדם הלך לעולמו, ועומד לפני בית דין של מעלה, ויש לקרוביו להרגיש את זה, ומתוך כך לזכור שאין החיים לנצח, ושיש מטרה לחיים. אבל גם ההרגש יש לו גבול, השכל מגדיר עד כמה יש להתאבל, ואיך צריך להתאבל. אבל מי שלא מרגיש הצער לגמרי, אינו מכיר שהקב"ה מתקשר עמו ומדבר אליו.

וזהו עומק הענין של שכר ועונש, שהקב"ה מעוניין באדם, שהאדם יש לו תפקיד בעולמו של הקב"ה, ועל ידי שכר ועונש הוא מדבר אל האדם. והקב"ה נוהג עם כל יחיד ויחיד בהשגחה פרטית, כי כל יחיד ויחיד חשוב בעיניו ואהוב אצלו, ורצונו שכל אחד יגדל ויוציא אל הפועל את כל כוחותיו. ותכלית הכל היא הדביקות בו ית', שזהו השכר האמיתי בעולם הבא. ובעולם הזה הקב"ה עוזר לאדם, מתקשר עמו לסייע לו.

יסורים ונחמה

ומאחר שעמדנו על ענין היסורים, שהוא התקשרות מאת הקב"ה לייסר את האדם, ללמד את האדם שיש לו מה לתקן, בזה נוכל להבין את הענין של נחמה.

הנה כתוב בתורה (בראשית ו, ז) "כי נחמתי כי עשיתם". ופירש רש"י וז"ל, חשבתי מה לעשות להם על אשר עשיתם, עכ"ל. והיינו שפירושה של נחמה הוא מחשבה.

וביאור הדבר, שכשיסורים באין על האדם, הרי הוא מצטער. אבל מי שיש לו האמונה האמיתית, שמכיר שהיסורים הם עונשים הבאים אליו כקריאה מאת הקב"ה. וכאשר הוא מאזין לה, ומפשפש במעשיו, ומשתמש עם היסורים להתקשר אל הקב"ה,

אז הוא משנה מחשבתו ומתנחם על צערו, כי יסורי הגוף מביאים אותו לתענוג רוחני של התקשרות אל הקב"ה.

ויש אנשים שחושבים שהאמונה היא שאף פעם לא יקרה לו דבר רע, ואם רואה יסורים באים עליו, הוא בודק את המזוזות. וטעות גדולה היא, כי האמונה האמיתית היא שכל מה שקורה בעולם הוא מכח השגחה פרטית של הקב"ה, ותכלית ההשגחה היא לרומם את האדם. ולא המזוזות טעונים בדיקה, אלא האדם עצמו טעון בדיקה.

לימוד מיסורים

הרי ביארנו שיסורים ועונשים באים על האדם כדי לדבר אליו, להעיר אותו לפשפש במעשיו ולתקן דרכיו. אולם צריכים לזהר בזה. יש אנשים כאשר קורה אסון ח"ו, מיד הם נותנים טעמים וסבות לדבר, ואומרים שאירע בשביל כך וכך.

אך דרך זו מיוחדת לנביאים הבאים בסוד ה', כי לולי זאת מי יודע דרכי שמים הנסתרים. אבל מה שמוטל על האדם לעשות במקרה כזה, במקום לומר שאירע בשביל עבירה זו או קלקול זה, יאמר, שיש לי ללמוד ממנו שעלי לחזור בתשובה מעבירה זו ועלי לתקן קלקול זה. כי אין אנו יודעים מה היא כונת ה', אבל אנו יודעים שהוא מדבר אלינו ומעורר אותנו.

למשל, בשעת מגיפת הקורונה נסגרו בתי הכנסיות ובתי המדרשות, רח"ל. ומי שאומר שהטעם שנסגרו הוא משום שלא היו זהירין בקדושת בית הכנסת והיו שחים בהן שיחת חולין, אינו אלא טועה, כי מנין הוא יודע דעת עליון, ומחשבותיו של הקב"ה גבהו מעל מחשבותינו כגבוה שמים מן הארץ.

אולם ח"ו לומר שמקרה בעלמא הוא, או שמאחר שאין אנו יודעים סבת הדבר אין לנו לחשוב עליו. אלא כל אחד ואחר צריך לשמוע בזה את קול ה' המדבר אליו, המעורר אותו וקורא לו לחזור בתשובה, ויפשפש במעשיו מה בידו לתקן ומה עליו לעשות. וזוהי הדרך הנכונה בקבלת יסורים, להרגיש ולהצטער על היסורים, לשמוע את הקריאה שבתוכם, וללמוד מהם את הצורך לתקן.

מופתים ועבודה

וכאמור, אין הקב"ה מבקש ממנו שנחפש סגולות ונצפה לנסים. אלא מה ה' שואל מאתנו - עבודה. לעבוד על עצמנו, ועל ידי זה ישפיע הקב"ה אלינו.

הנה במעשה של מי מריבה, רש"י מפרש שמשה רבינו נענש משום שהכה את הסלע ולא דיבר אליו כדי להוציא ממנו מים. ומבאר הנצי"ב (במדבר כ, ח ד"ה ודברתם אל הסלע):

אין הכוונה שידברו עם הסלע ויצוו אותו ליתן מים, שהרי אין הסלע בר שמיעה וכו'. כשנפסק הסלע מליתן מים לא היה משום שכלה הליכות הנס וכו', באמת היה הסיבה כמו שעוצר הקדוש ברוך הוא מי מטר בשביל עוון הדור, וידוע מנהג ישראל בעת עצירת גשמים מתאספים ברבים למקום אחד, אף שלא בבית המקדש מקום קרבנות וגלוי שכינה, וראש העם אומר דברים כיבושים ואחר כך מתפללים בצבור כמבואר במסכת תענית, ורצה הקדוש ברוך הוא אשר משה ואהרן ילמדו את העם היאך יעשו לדורות בארץ ישראל, ויאמינו שגם בלי כח ועוז של משה אפשר לפעול בתפלת רבים, על כן צוה ה' להקהל עדה אל הסלע, ושם היה השכינה באותה שעה, ושמה יגיד משה ואהרן דבר הלכה ומוסר, וגם דבר הלכה מועיל לתפלה כדאיתא בתענית (י, א) והיחידים חוזרים ומתענין מאן ניהו יחידים צורבא מרבנן, ובמסכת עבודה זרה דף ג' איתא הלומד תורה בלילה חוט של חסד משוך עליו ביום, שנאמר "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי" (תהלים מב, ט), ומפרש המקרא תועלת אותו חסד "תפלה לאל חי", שהתפלה מקובלת, והיה הרצון שידברו משה ואהרן דבר הלכה ותוכחה ואחר כך יתפללו בצבור לצד הסלע, ובזה ונתן מימיו וכו'. וצוה עוד, והוצאת להם מים מן הסלע וכו', הוא אופן אחר, שאמר הקדוש ברוך הוא אולי לא יעלה השעה לתורה ותפלה כראוי, ואם כן לא יגיע הטבע ליתן מימיו, מכל מקום לא יעזוב את ישראל בלי מים כלל אלא יעשה נס כדרכו, ועל זה צוהו ליקח את המטה וכו'.

והיינו שהקב"ה רצה שלא יוציא משה רבינו מים מן הסלע דרך נס ומופת, אלא דרך עבודתם של ישראל, שעל ידי תורה ותפילה יקבע טבע בסלע שהמים יוציאו ממנו, ועל ידי זה ילמדו בני ישראל לדורות, שבשעה שפורעניות באין עליהם, יתעוררו לחזק עצמן בעבודת ה', לימוד התורה הקדושה ושפיכת נפשם לפני ה' בתפילה, ובזה יזכו להכיר בהשגחתו הפרטית של הקב"ה עליהם ולראות בישועת ה'.

